

STALNI SUDOVI U RIMSKOM PRAVU

Sažetak

Jedna od najvažniji funkcija svake države jeste ona pravosudna. Još su stari narodi uvidjeli da nije dovoljno samo propisati pravila ponašanja u vidu imperativnih i prohibitornih normi. Bilo je i neophodno organizirati odgovarajuće državne organe, ali i predvidjeti proceduru koja bi se koristila za slučaj do dođe do spora između građana. U antičko doba Rimljani su prednjačili u ovome procesu. Prije svega razvoj rimskog civilnog postupka počinje nastankom uređene rimske države kako bi se ograničila upotreba samopomoći, odnosno ostvarivanje prava upotrebom vlastite sile. Osobe koju su sudile u sporovima bili su laici, obični rimski građani. Smatralo se da je dužnost svakog slobodnog Rimljanina da bude *iudex privatus*, a te je građanske dužnosti mogao biti oslobođen samo u izuzetnim slučajevima. Potrebe vremena su bile takve da se zahtjevalo postojanje stalnih tijela koja će dijeliti pravdu u određenim parnicama. U toj ulozi vidimo *recuperatore*, *decemviri litibus iudicandis* te *iudicum centumvirale*, kao i pravosudne organe u rimskim provincijama i posebne vrste sudova koje su se razvile za vrijeme kasnog carstva.

Ključne riječi: organizacija sudstva, *recuperatores*, *decemviri*, *centumvirski sud*

1. Uvod

Poznato je da samopomoć predstavlja najprimitivniji oblik zaštite prava, odnosno, predstavlja ostvarivanje prava vlastitim snagama,² to jest, upotrebom sile. Vremenom, stvaranjem prvih pravno uređenih država, uvidjelo se da dopuštanje samopomoći pri ostvarivanju i zaštiti vlastitih prava može odvesti u anarhiju. Stoga, država u svoje ruke uzima uzde pravosudne funkcije. Ona je ta koja propisuje civilni, parnični postupak putem kojeg se građanima pruža odgovarajuća pravna zaštita i kojega se oni moraju pridržavati. Kao i kod većine antičkih društava i u rimskom se društvu, u različitim stupnjevima razvitka, ostvarivanje i zaštita prava obavljala na različite načine. U predrđržavnom periodu su se uveliko primjenjivali običaji koje je nadopunjavala samopomoć.³ Budući da

¹ Student II godine Pravnog fakulteta Univerziteta u Banjoj Luci, fillip.novakovic@student.pf.unibl.org

² M. Horvat, *Rimsko pravo, VIII izdanje*, Školska knjiga, Zagreb 1974, 344.

³ A. Romac, *Rimsko pravo, II izdanje*, Narodne novine, Zagreb 1987, 400.

su i Rimljani veoma brzo shvatili da samopomoć ima određene nedostatke, bilo je neophodno da se država umješa i propiše odgovarajuće načine zaštite prava kako bi se samopomoć ograničila i upotpunosti uklonila. Vremenom se počinju razvijati određena načela kojih se rimski građani moraju pridržavati i pravila kako se moraju ponašati ukoliko dođe do povrede nečijeg prava. Ova pravila i načela su se u jednome trenutku razvila u norme koje reguliraju rimski civilni postupak.

Ograničavanje se samopomoći u Rimu odvijalo prije svega propisivanjem granica u kojima je pojedinac može koristiti, odnosno postavile su se granice kojima se pokušala suzbiti nograničena osveta i primjena taliona.⁴ Samopomoć nije u svim situacijama bila isključena. Kod samoobrane, odnosno, nužne obrane bila je uvijek dopuštena. Dalji napredak u tom pravcu vidimo ograničavanjem samopomoći tako što se prethodno mora tražiti odobrenje i nadzor od odgovarajućeg organa državne vlasti. Uporedo s tim država razvija posebne organe kojima pokušava riješiti sporove svojih građana.⁵ Samopomoć biva konačno zabranjena jednom odlukom cara Marka Aurelija iz druge polovine II stoljeća naše ere, *Decretum divi Marci*.⁶

2. Organizacija sudova i sudovanja

2.1. Rimsko sudstvo u doba kraljevstva

Doba monarhije u Rimu, iako trajalo gotovo više od dva i pol stoljeća, ostavilo je izrazito malo pisanog traga, te je to jedan od razloga zašto autori uglavnom ne govore mnogo o rimskom postupku u građanskim ili krivičnim stvarima. I ono malo podataka što imamo jako je upitno. Najznačajnije pitanje za ovaj period razvoja rimskog sudstva jeste funkcija *rex-a*, odnosno njegova učešća u pravosudno sistemu. Jedni smatraju da *rex* uopće nije učestvovao u pravosuđu,⁷ a drugi pak vjeruju da je on sudjelovao samo u religijskom dijelu spora, a da su konačnu odluku donosile izabrane sudije.⁸ Kraj doba kraljevstva 509. godine

⁴ U Augustovo se doba samopomoć počinje kažnjavati kao nasilje, *vis* (Vidjeti više: A. Berger, *Encyclopedic Dictionary of Roman Law, Volume 43*, The American Philosophical Society, Philadelphia 1991, 768).

⁵ Ovo vidimo u *Lex Iulia de vi publica et privata*.

⁶ *Decretum divi Marci* je također propisivao da ukoliko netko pokuša svoje pravo ostvariti silom, to pravo gubi.

⁷ Tako npr. Berger (Berger, *Encyclopedic Dictionary of Roman Law, Volume 43*, 685).

⁸ Tako npr. Blagojević (B. T. Blagojević, *Građanski postupak u rimskom pravu*, Nučna knjiga, Beograd 1957, 7), Taylor (J. Taylor, *A Summary of the Roman Law*, Mews Gate, London 1772, 34) i Riggsby (A. M. Riggsby, *Roman Law and the Legal World of the Romans*, Cambridge University Press, New York 2010, 12).

p. n. e. značio je i razdvajanje državnih i religijskih vlasti. Od tada pa sve do nestanka rimske države vidimo umješanost državnih vlasti u građanski postupak. Vjeruje se da od tada postoje dvije faze postupka – *in iure* i *apud iudicem*.⁹

2.2. Rimsko sudstvo u doba rane republike

Dioba postupka na fazu *in iure* i *apud iudicem* nametala je i različite organe za sudjelovanje u svakom dijelu postupka. U prvoj fazi razvitka rimskog civilnog postupka (*ordo iudiciorum privatorum*), državni jurisdikcioni magistrat (*praetor*) sudjelovao je u fazi koji se naziva *in iure*.¹⁰ U doba legisakcionog postupka uloga pretora je bila dosta skućena. Ona se svodila na to da li će odobriti da stranke idu dalje u postupak ispred *iudex privatus*-a (*actionem dare*) ili će putem *actionem denegare* odbiti vođenje spora. Dakle, on je u to doba saslušao stranke, odobrio tužbu, potvrdio suca i dao mu nalog da presudi spor (*iussum iudicandi, ius dicere*), a sucu preostaje samo to da utvrdi činjenično stanje i presudi u parnici.¹¹ Funkcija pretora je postala nešto važnija za vrijeme formularnog postupka jer je on u to doba mogao stvarati prigovore, uvoditi nove akcije, pa i dopuštati povraćaj u prijašnje stanje (*restitutio in integrum*). Osim pretora, određene ovlasti imali su i konzuli (koji su preuzeli ovlasti *rex*-a po ukidanju monarhije), plebejski tribuni (iako nema pouzdanih podataka da li su se pojavljivali u građanskom postupku kao pravosudni magistrat, vjeruje se da su mogli uzeti učešća ukoliko dođe do spora između plebejaca),¹² kurulski edili (*aedilis*) kod tržnih sporova. Pretor je na teritorije izvan Italije upućivao posebne organe (*praefecti iure dicundo*), koji su u municipijama obavljali jurisdikcionu funkciju u njegovo ime.¹³ Vremenom

⁹ Blagojević, *Građanski postupak u rimskom pravu*, 7.

¹⁰ Romac, *Rimsko pravo*, 401.

¹¹ Neki autori vjeruju da je u nauci još uvijek sporno pitanje kako je od proste samopomoći i upotrebe sile došlo do kompliciranog dvodiobnog sudskog postupka (*in iure* i *apud iudicem*). Vidimo da danas sve više prevladava mišljenje da je samopomoć kod Rimljana bila zamjenjena nekom vrstom „božjeg suda“ (ordalija), gdje se spor rješavao odlukom natprirodne sile u obliku sudskog dvoboja, zakletve, ždrebanja i slično. Najstariji *legis actio per sacramentum*, koji je nosio neka obilježja samopomoći, vjeruje se da je bio samo jedna ordalija gdje se spor rješavao zakletvom stranaka, a stranka koja bi se krivo zaklela na sebe bi navukla božju srdžbu i osvetu, te kaznu. Rimski je kralj, kao religiozni starješina samo nadgledao pravilnost obreda (ritusa) i odlučivao o vrsti ordalija. Stvaranjem uređene države i opadanjem magičnih i religioznih predodžaba, sudski proces na sebe preuzimaju magistrati koji ne stavljaju odluku u ruke nekih viših sila, nego pojedincu koji racionalnim ispitivanjem stvari dolazi do zaključka čije je pravo, a tog pojedinca, laika, ostavlja na odabir strankama. (Vidjeti više: M. Horvat, „O dvodiobi u najstarijem rimskom civilnom procesu“, *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, 2/1958, 137-150)

¹² Tako smatra prof. Blagojević (Blagojević, *Građanski postupak u rimskom pravu*, 8).

¹³ Romac, *Rimsko pravo*, 401.

su i njihove dužnosti bile prenesene na *duumviri iure dicundo* (municipalne pravosudne organe). U drugoj fazi rimskog postupka (*apud iudicem*) odlučivali su suci, prevashodno *iudex unus* ili *iudex privatus*. On je bio rimski građanin, redoviti sudac za sve sporove, pa čak i u onim slučajevima kada je nadležan neki drugi sudski organ stranke su se mogle sporazumjeti da im spor riješi sudac pojedinac.¹⁴

Legisakcioni postupak opisan u četvrtoj knjizi Gajevih institucija¹⁵ vezujemo za početak razvitka rimskog civilnog procesa. Legisakcijama¹⁶ su se nazivale pojedine riječi točno predviđene svečane formule koje su stranke izgovarale u fazi postupka *in iure* i eventualno propratiti određenim gestama.¹⁷ Ovaj formalni zahtjev je morao biti ispunjen da bi pravosudni magistrat odobrio pokretanje postupka. Najznačajnije oznake legisakcionog postupka bile su njegov strogi formalizam, ali i zakonski temelj. U četvrtoj knjizi Gajevih institucija, autor navodi da je postojalo pet vrsta legisakcija: *legis actio sacramentum*, *legis actio per iudicis postulationem*, *legis actio per conditionem*, *legis actio per manus iniunctionem* i *legis actio per pignoris capionem*,¹⁸ od čega su prve tri deklaratornog karaktera, a druge dvije egzekutornog.¹⁹

Pozivanje tuženog na sud (*in ius vocatio*) prepuštalo se samom tužitelju.²⁰ Pošto se lica pojave pred pravosudnog magistrata, tuženi je mogao priznati dug (*confessio in iure*), ili se ne bi propisano branio (*indefensio*), magistrat bi odmah traženo dosudio tužitelju (*addictio*). Ako se, pak, tuženi propisano branio, odabrao bi se sudac i išlo bi se na fazu *apud iudicem*. Ukoliko tužena stranka ne bi došla pred izabranog suca, automatski bi izgubila spor. Postupak *apud iudicem*

¹⁴ *Ibid.*

¹⁵ Gaius Inst. IV, 11.

¹⁶ *Legis actiones* – zakonite akcije, kako ih Gaj naziva (Gaius IV, 11), prema tome što su se temeljile na zakonu (*Leges duodecim tabularum*), odnosno, same su legisakcije bile prilagođene riječima samih zakona te su sukladno tome bile nepromjenljive (Horvat, *Rimsko pravo*, VIII izdanje, 347), zato bi npr tužitelj koji tereti tuženog za posječeno stablo vinove loze izgubio spor ako bi za vinovu lozu upotrijebio izraz “loza” (*vites*), a ne “stablo” (*arbores*) kako je to opisano u Zakonu XII ploča (“*de arboribus succisis*”) (Vidjeti više: Berger, *Encyclopedic Dictionary of the Roman Law*, Volume 43, 341-342 i Mojović, *Sudski postupak u rimskom pravu*, 51).

¹⁷ Horvat, *Rimsko pravo*, VIII izdanje, 347.

¹⁸ Gaius Inst. IV, 12.

¹⁹ Deklaratorne legiaksije su upotrebljavane s razlogom okončanja postupka presudom, dok su egzekutorne služile ovrši.

²⁰ *In ius vocatio* je opisano u Tab. I, 1 (*Si in ius vocato...*). Tuženi je poziv tužitelja morao slijediti, jer ukoliko ne bi, ovaj ga je, uz prisustvo svjedoka, mogao na silu odvesti pred praetora. Tuženi je mogao odložiti svoj dolazak na sud ako bi tužitelju za njega garantirao jamac (*vindex*) (Tab. I, 1 prema A. Romac, *Izvori rimskog prava*, Informator, Zagreb 1973, 19). S tim u vezi vidjeti i “*De in ius vocando*” u J. Danilović/O. Stanojević, *Tekstovi iz rimskog prava*, Službeni list SCG, Beograd 2003, 43.

bio je neformalan (stranke bi iznosile predmet spora i izvodile dokaze).²¹ Na kraju postupka sudac bi po slobodnoj ocjeni donio presudu (*sententiam dicere*).²² Stranke nisu imale pravo žalbe, a vjeruje se da se pravilo *ne bis in idem* doslovno provodilo.²³ Posebna karakteristika legisakcionog postupka jeste i personalna egzekucija koja se sastojala u izvršenju presude nad ličnošću tuženog, a ne nad njegovom imovinom, pri čemu bi insolventi dužnik izgubio slobodu, a nekad i život.²⁴

Obavljanje sudačke dužnosti se u Rimu uzimalo kao građanska obveza. Te obveze su se Rimljani mogli osloboditi samo u izuzetnim slučajevima.²⁵ Liste s imenima lica koja bi mogli potencijalno postati *iudex privatus* sastavljao se krajem svake godine za iduću. U te liste su prvotno bili upisivani samo pripadnici senatorskog staleža, a od doba braće Grakha i vitezovi.²⁶ Početkom principata u te je spiskove bilo upisano gotovo 5000 građana.²⁷ Time što su građani mogli sami sebi odabrati lice koje će presuditi spor, a ne da to čini država, smatraju autori, da je to bio odraz demokratičnosti rimskog političkog sistema.²⁸ Shodno tome da je *iudex privatus* bio laik, on je mogao u nekim slučajevima tražiti savjet od pravnika (*consilium*).²⁹ Stranke nisu bile u obavezi nužno odabrati ime sa spiska, nego su se mogle dogovoriti i odabrati lice izvan njega, a ukoliko se nisu mogle dogovoriti, sudac se birao kockom. Umjesto *iudex*-a stranke su se mogle odlučiti da im spor riješi *arbiter*. U usporedbu sa sucem pojedincem, koji je sudio primjenjujući stroga pravila *iuris civiles*, arbiter je odlučivao mnogo slobodnije.³⁰ Vremenom su se razlike između suca i arbitera smanjivale, te su naposljetku te riječi upotrebljavane kao sinonimi.³¹

²¹ Najčešće u vidu svjedoka.

²² Berger, *Encyclopedic Dictionary of the Roman Law, Volume 43*, 701.

²³ Tako smatra prof. Stanojević (Vidjeti više: O. Stanojević, *Rimsko pravo, X izdanje*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu – Centar za publikacije i dosije, Beograd 1998, 162).

²⁴ Tužitelj je to mogao učiniti putem *legis actio per pignoris capionem* (Stanojević, *Rimsko pravo, X izdanje*, 163 i Horvat, *Rimsko pravo, VIII izdanje*, 348).

²⁵ Zbog svog poziva liječnici i retori su bili oslobođeni, zatim usljed starosti, većeg broja djece i tome slično (Mojović, *Sudski postupak u rimskom pravu*, 60-61 i Berger, *Encyclopedic Dictionary of the Roman Law, Volume 43*, 518).

²⁶ Stanojević, *Rimsko pravo, X izdanje*, 165.

²⁷ *Ibid.*, 168.

²⁸ Tako npr. smatra prof. Romac (Vidjeti: Romac, *Rimsko pravo*, 402).

²⁹ Pravnici, pravni stručnjaci, koji bi uzeli učešća u *consiliumu* nazivali su se *assessores* (Berger: *Encyclopedic Dictionary of the Roman Law, Volume 43*, 351).

³⁰ N. Mojović, *Sudski postupak u rimskom pravu*, 61-62.

³¹ Romac, *Rimsko pravo*, 402.

2.3. Rimsko sudstvo u doba kasne republike

U Gajevim institucijama možemo uvidjeti da je stari legisakcioni postupak, točnije, njegov strogi formalizam postao omražen kod rimskih građana.³² Pored ukočenosti i strogog formalizma, sakramentum je postala još jedna od mana starog postupka (postajao je previsok za rimski proleterijat). Pored toga, stari postupak nije mogao pratiti nagli razvoj privrede i novčanog poslovanja. Ubrzo se vidjelo da je takvo stanje neodrživo, te sredinom II stoljeća p. n. e. sa *Lex Aebutia* pušten u život formularni postupak, najprije kao paralelni postupak sa legisakcionim, a naposljetku, sa Augustovim *Lex Iulia de iudiciorum privatorum*, postao je jedini način sudovanja u Rimu.³³

U početku formularni postupak je predstavljao još samo jednu varijantu privatnog načina sudovanja, i egzistirao je pored legisakcionog postupka. Podjela postupka na *in iure* i *apud iudicem* je ostala,³⁴ a prvi dio je kulminirao u aktu *litis contestatio*, odnosno sporazumnoj pismenoj formuli između stranaka.³⁵ Presudu i dalje donosi izabrani sudac. Sudac je u obvezi se i dalje držati se pravila i načela koja vrijede za *iudicium privatum*. Ovdje je donekle i izmijenjena uloga pretora. Pored toga što brine o zakonitosti postupka i ispravnosti formule (o kojoj će biti više govora kasnije), on sada sucu daje i uputu kako da presudi u sporu (nakon što utvrdi činjenice). Najveća novina jeste sama formula, koja je i promijenila postupak pred pretorom. Čitav je postupak bio podređen formuli. U prvom ju je dijelu trebalo sastaviti, a zatim i riješiti problem koje je u njoj iznesen. Također je došlo do promjene i izvršnog postupka. Razlog vidimo u tome što Rim više nije mala gradska zajednica, već sila koja se prostire skoro na cijelom tadašnjem poznatom svijetu. Taj je razvitak povukao za sobom ukidanje starih nehumanih i primitivnih instituta kao što je prodaja dužnika (sa *Lex Peotelia Papiria de*

³² Gaius Inst. IV, 30.

³³ Vidjeti više: F. Freiherr von Schwind, *Römisches Recht: I. Geschichte, Rechtsgang, System des Privatrechtes*, Springer-Verlag Wien, Wien 1950, 44, 91-96 i P. Jörs, *Römisches Recht: Römisches Privatrecht. Abriss des Römischen Zivilprozessrechts*, Springer-Verlag, Berlin – Göttingen – Heilderberg 1949, 81-89.

³⁴ Organi nadležni za prvi dio postupka su ostali bez razlike (osim što je povećan broj pretora, a veće su ovlasti dobili i kurulski edili, kao i provincijski namjesnici). Pozivanje na sud je i dalje ostala svar tužitelja. Pored toga što je tužitelj mogao tuženom dostaviti kopiju formule ili mu pokazati kojom ga formulom tuži u albumu.. Ovdje također postoji mogućnost okončanja postupka na samom početku, dakle, prije izlaska pred sud, ako optuženi prizna. Ukoliko odbije formula se dopunjuje eventualnim replikama i prigovorima, te se upisuje ime suca (time se završava akt litiskontestacije). Sudac pojedinac (nekad i sudsko vijeće) u drugom dijelu postupka ima zadatak ispitati obje stranke te nakon ocjene dokaza treba donijeti presudu. Sloboda u donošenju presude je ovaj put nešto ograničena kondemnacijom (Metzger, "An Outline of Roman Civil Procedure", 23-26).

³⁵ Horvat, *Rimsko pravo, VIII izdanje*, 351 i Stanojević, *Rimsko pravo, X izdanje*, 168-169.

nexis), već se uvodi neka vrsta realne egzekucije, to jest, dužnik svojim radom mora vratiti dug, a kasnije se, djelovanjem pretora, došlo i do izvršenja presude nad imovinom dužnika.³⁶

Kao što je već rečeno, formula je najznačajniji element novog postupka. Ona je pisani akt, sastavljen prema strogim zahtjevima forme, a opet dovoljno fleksibilan da zadovolji potrebe rimskih građana. Sastoji se od četiri obvezna dijela: *iudicis nominatio* (imenovanje suca), *intentio* (formulira se tužiteljjev zahtjev, odnosno, iznosi sporno pitanje),³⁷ *demonstratio* (pravni osnov) i *condemnatio* (prijedlog/nalog kako sudac treba presuditi). Pored obveznih formula je mogla sadržava i neke dopunske dijelove.³⁸ Prije svega, stranka sa pravnim stručnjakom sastavlja nacrt formule, zatim je iznosi pred pretora, a jednu kopiju šalje tuženom. Tuženi može zahtjevati izmjene nekih dijelova formule (otklanjanje postojećih ili dodavanje novih). Isto može učiniti i pretor, koji na kraju dodaje i ime suca koji će donijeti presudu. Svaka vrsta parnice ima svoju formulu, a svake godine se album formula dopunjava i mijenja (dolaskom novog pretora na dužnost).³⁹

2.4. Rimsko sudstvo za vrijeme carstva (principat i dominat)

Za perioda carstva⁴⁰ prestaju djelovati privatni sudovi i nestaje podjela postupka na fazu *in iure* i fazu *apud iudicem*, te dolazi do jedinstvenog postupka koji u sebe uključuje i ispitivanje pretpostavki za spor i donošenje presude (pa i njeno izvršenje). Istovremeno prestaju raditi sudski organi iz ranijeg perioda, a suđenje prelazi u ruke carskih, odnosno, državnih činovnika.⁴¹

Glavnu novinu predstavlja nova vrsta postupka. Od Augustova doba neki se slučajevi više ne rješavaju po *ordo iudiciorum privatorum* nego po izvanrednom postupku koji se zvao *cognitio extra ordinem*.⁴² Ti se „izvanredni“ slučajevi ne rješavaju pred privatnim suce, već zbog svog značaja po državni poredak smatralo

³⁶ Plessis/Aldo/Touri, *The Oxford Handbook of Roman Law and Society*, 325 i 621, H. Honsell, *Römisches Recht*, Springer-Verlag, Berlin – Heidelberg 2013, 4 i Berger, *Encyclopedic Dictionary of the Roman Law, Volume 43*, 557, vjeruje se da personalna egzekucija ponovno oživljava u doba krize dominat (Stanojević, *Rimsko pravo, X izdanje*, 169). Bilo je moguće zahtjevati izvršenje sudskim putem – *actio iudicati* (Stanojević, *Rimsko pravo, X izdanje*, 171).

³⁷ Gaius Inst. IV, 41.

³⁸ To su: *exception* (prigovor), *adiudicatio* (ovlast za diobu) i *praescriptio* (R. Sohm, *The Institutes of Roman Law*, Oxford University Press, Oxford 1892, 202, 240 i Berger, *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*, 349 i 654).

³⁹ Gaius Inst. IV, 39-44.

⁴⁰ Period principata (27. god. p. n. e. – 284. god. n. e.) i period dominata (284. god. n. e. – 476. god. n. e.).

⁴¹ Oni su istovremeno bili organi uprave, jer u to doba nije bilo ideje o odvajanju sudstva od uprave.

⁴² Smatra se da se prvi vezuju za parnice oko fideikomisa.

se da je najbolje rješenje staviti ih pred državnog organa (poseban pretor, kozul, carski činovnik).⁴³ Vremenom, kako polažaj cara jača, kognicioni postupak dobiva sve više na značaju i III st. n. e. potpuno istišće formularni postupak. Od tada formule više nema, a postupak vode državni suci od početka do kraja. Ekstraordinarni, kognicioni postupak je kroz različita razdoblja carstva prošao kroz različite faze razvoja, a najznačajnija se smatra onom za vrijeme Justinijama. Od III stoljeća stranke poziva sud po službenoj dužnosti (*litis denuntiatio*). Od stare litiskontestacije ostaje samo ime, ona gubi svoje klasično značenje, ali ju je, iz poštovanja prema starini, Justinijan ostavio. Nazivi pojedinih akcija su ostali, no one se sada značajno razlikuju po svom materijalno-pravnom smislu. Slobodna ocjena suca se gubi, a on biva vezan raznim pravilima dokaznog postupka.⁴⁴ Izvršni se postupak provodio samo na zahtjev tužitelja, a provodili su ga organi izvršne vlasti (stvari bi se oduzimali silom, *manu militari*).⁴⁵

Organizacija sudstva je bila vezana za organizaciju državne uprave. Vrhovni sudac bio je sam car,⁴⁶ zatim od njega delegirani *praefectus praetorio* mogao je suditi u svim sporovima bilo gdje u carstvu. Sudovi dijaceza mogli su umjesto prefekta pretorija biti i drugostepeni sudovi, dok je prvostepeni sudac bio *praefectus Urbi* u Rimu i Konstantinopolju, a u provincijama carski namjesnik (*praeses*).⁴⁷ Nadležnosti u sporovima manje vrijednosti imali su municipalni organi, zatim *defensor civitatis*, a u nekim slučajevima biskupi (kod *episcopalis audientia*, negdje u IV st. n. e.).⁴⁸ Interesantno nam je to da je u doba postklasičnog prava široko korištena i ustanova žalbe (*appellatio*), koja je mogla ići sve do imperatora.⁴⁹

Pored već pomenutog biskupskog suda, razvio se i reskriptivni sud ili reskriptivni postupak u kome bi se građani pismeno obratili caru i od njega tražili da im on „poda“ pravdu, to jest, da on presudi u sporu. No, car sam ne bi vodio parnicu ili izrekao presudu. Imperator bi pisanim reskriptom rješio sporni problem

⁴³ S. Mesihović, *Orbis Romanvs: Udžbenik za historiju klasične rimske civilizacije*, Autorsko izdanje, Sarajevo 2015, 315.

⁴⁴ Npr. biva vezan pravilima kada dokaz smije, a kada ne smije uvažiti. Recimo, u doba cara Konstantina važno je pravilo “jedan svjedok – ‘ko nijedan“ (*testis unus, testis nullus*) – A. Metro, „Unus testis, nullus testis“, *Critical studies in Ancient Law, Comparative Law and Legal History*, Hart Publishing, Oxford 2001, 114.

⁴⁵ Berger, *Encyclopedic Dictionary of the Roman Law*, 575

⁴⁶ Mojović, *Sudski postupak u rimskom pravu*, 126

⁴⁷ *Ibid.*, 128-130.

⁴⁸ Biskupski su sudovi sudili i laicima, ali samo u onim slučajevima kada bi se stranke dogovorile d aim sude svećenici. Protiv presude ovog suda nije bila moguća apelacija, a učinak je bio jednak presudi redovnog, državnog suda. Državni se sud trebao brinuti o izvršenju presude (CJ. 1,4,7 *Impp. Arcadius Honorius AA. Etychiano pp. (a. 398)* i CJ. 1,8,4 *Impp. Arcadius Honorius et Theodosius AAA. Theodoro pp. (a.408)*, prema Romac, *Izvori rimskog prava*, 571).

⁴⁹ Mojović, *Sudski postupak u rimskom pravu*, 245-246.

i dao upute nadležnom sudu kako da presudi u parnici, naravno, nakon što ispita istinitost tužiteljevih tvrdnji.⁵⁰ Postojala je i posebna vrsta sumarnih postupaka gdje su parnice skraćivane isključivanjem pravnih lijekova, pojednostavljivanjem dokaznog postupka ili skraćivanjem rokova.

3. Posebni sudovi

3.1. Recuperatores

Recuperatores jeste sudski organ koji se sastojao od manjeg broja članova (najmanje trojica izabranih sudaca, ali izvori nam govore o postojanju kolegija od pet ili sedam članova)⁵¹, a koji je odlučivao u postupku sa naglašenijim javnim interesom.⁵² Smatra se da su prvotno bili formirani radi rješavanja sporova između rimskih građana i *peregrina* (stranaca) i između stranaca koji su se našli na rimskom teritoriju. Naziv *recuperatores* vodi porijeklo od sporova koji su rješavali. Naime, recuperatori su sudili u sporovima sa određenom novčanom vrijednošću u kojima se tražio povraćaj sredstava ili nakanda imovine.⁵³ Postupak se prije svega morao provesti, u fazi *in iure*, pred peregrinskim pretorom (*praetor peregrinus*), od čega je zavisilo da li će uopće doći do daljeg vođenja postupka. Ukoliko peregrinski pretor dopusti, postupak prelazi u fazu *apud iudicem* pred *recuperatores*.⁵⁴ Kada bi se završio dio postupka *in iure*, članove rekuperatoskog kolegija je određivao peregrinski pretor tako što bi sa liste sudaca uzeo više imena nego što je potrebno (to bi učinio obično kockom, dakle, *sortitio*), a onda bi svaka parnična strana sa tog predloženog spiska uzimala po jednak broj sudaca⁵⁵ kako bi na kraju ostao neparan broj (najčešće tri, pet ili sedam).⁵⁶ U situacijama kada

⁵⁰ CJ. 1,19,6 *Impp. Theodosius et Valentinianus AA. Florentio pp. (a. 429)* prema Romac, *Izvori rimskog prava*, 569.

⁵¹ Romac, *Rimsko pravo*, 402.

⁵² Mojović, *Sudski postupak u rimskom pravu*, 63.

⁵³ Od *recuperare* što znači povratiti nešto, uzeti nazad. Nadležnost rekuperatora nije u izvorima jasno definirana, ali je poznato da su u klasičnom period presidjivali u građanskim parnicama vezanih za statusna pitanja (*questions status*), kao i povodom procjene štete kod namjerno nanijete povrede drugom licu (*action iniuriarum*) (Berger, *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*, 343, 502 i 669).

⁵⁴ U romanistici je sporno da li su recuperatore birale same stranke ili je na njih upućivao pretor (Vidjeti: E. Metzger, „An Outline of Roman Civil Procedure”, *Roman Legal Tradition*, 9/2013, 25)

⁵⁵ Blagojević, *Građanski postupak u rimskom pravu*, 10.

⁵⁶ Neki autori smatraju da stranke nisu mogle predlagati druga imena sudaca, no ona koja je pretor prethodno odabrao (P. J. du Plessis/C. Ando/K. Touri, *The Oxford Handbook of Roman Law and Society*, Oxford University Press, Oxford 2016, 243, Berger, *The Encyclopedic Dictionary of Roman Law*, 669, O. F. Robinson, *The Sources of Roman Law: Problems and Methods for Antient*

su se vodili sporovi oko vrlo osjetljivih pitanja, kada su u proces bili uključeni i publikani, smatralo se važnim tko će biti predložen u sastav rekuperatorskog suda.⁵⁷ *Recuperatores* nisu bili vezani propisima starog *ius civile*, zato je postupak pred „njima bio neformalan, te stoga i jako brz, pa su se stranke veoma često odlučivale prepustiti rješavanje svoga spora ovom vijeću.⁵⁸ Rekuperatori su sudili kolegijalno u vijećima od tri, pet ili sedam sudaca. Interesantno je to da *recuperatores* nisu bili vezani niti za *rerum actum*, odnosno, mogli su suditi i u danima kada su postupci sa privatnim licima kao sucima bili zabranjeni. Često se dešavalo da im pretori daju posebne naredbe ili upute kako se ophoditi prema nekom slučaju (na primjer da donesu presudu u određenom roku). Sudsko djelovanje rekuperatora i provođenje njihovih aktualnih presuda bili su usko povezani,⁵⁹ te romanisti pretpostavljaju da je i izvršenje presude bilo u rukama istih ljudi. U postklasičnome se pravu rekuperatori ne spominju, niti ih spominje Justinijanovo zakonodavstvo.⁶⁰

3.2. Decemviri stlitibus (litibus) iudicandis

Suci izabrani od stranaka (*iudex unus* i *arbiter*) bili su najčešći i redovan oblik sudovanja u rimskoj državi. No, pored njih vremenom se stvaraju neke vrste stalnih sudskih kolegija koji su bili zaduženi za vršenje sudske funkcije u određenim sporovima, tako da stranke nisu mogli ništa ugovarati niti mjenjati. Izvori nam navode postojanje dva takva kolegija: decemviri i centumviralni sud. Decemvire⁶¹ vidimo kao prvi stalni sud u rimskoj državi. Istina, ne može se sa sigurnošću utvrditi kada je decemviralni sud postojao, ali se pretpostavlja da su svoju sudačku funkciju vršili pred kraj perioda republike (I st. p. n. e.). Naravno, postoje znaci da su oni postojali mnogo ranije,⁶² ili su bar postojali sudski kolegiji

Historians, Taylor and Francis, London – New York 2006, 61-65).

⁵⁷ Korupcija u rimsko doba nije bila nepoznata, štoviše bila je relativno česta. To nam поближе kazuju Ovidije i Plinije: Ovidius, *Met.* 13.190: *Difficilem tenui sub inuquo iudice causa* (Tešku sam parnicu vodio pred nepravičnim sudom), Plinius, *Epist.* 1.20.17: *Neque enim minus imperspicua incerta fallaciasunt iudicum ingenia quam tempestatum terrarumque* (Naime i mišljena (namjere) sudaca su također nepredviljiva i isto tako neizvjesna i varljiva poput oluje i zemlje).

⁵⁸ Romac, *Rimsko pravo*, 402.

⁵⁹ Mojović, *Sudski postupak u rimskom pravu*, 64.

⁶⁰ Ž. Bujuklić, *Forum romanum*, II izdanje, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu i JP „Službeni glasnik“, Beograd 2006, 481.

⁶¹ Ovako ih Ciceron naziva, „desetorica koja presuđuju u sporovima“ (Cic. *De orat.* 46.156: ... *decemviri in litibus iudicandis sunconstituit...*), od *decem* što znači deset, *vir* što znači čovjek, *litis* što znači parnica i *iudicare* što znači suditi.

⁶² Prema pravniku Pomponiju (Pomponius D. 1.2.2.29) oni su nastali između 242. i 227. godine p. n. e. Ali se ipak vjeruje da njih treba vezati za skupštinu iz 499. godine p. n. e. na kojoj je donesen

slične konstrukcije i sličnih zaduženja koji su se vremenom razvili u decemvire. Decemviri su u početku bili isključivo zaduženi za suđenje u sporovima o slobodi, odnosno, u pogledu ropstva (*status libertatis, causae liberales*),⁶³ no vjeruje se da su vremenom izgubili svoju samostalnu funkciju, te su predsjedavali sekcijama centumviralnog suda.⁶⁴ Decemviri su u postupku sa sakramentom⁶⁵ odlučivali o slobodi (često su se u rimskoj praksi dešavali slučajevi da se slobodan čovjek nađe u položaju roba, te je bilo neophodno riješiti njegov status). Članove ovog suda birala je tributska skupština i oni su ulazili u red nižih magistratura (*magistrates minores, vigintisexviri*).⁶⁶ Romanisti smatraju da su u sastav ovoga suda prije svega ulazili plebejci, radi zaštite osnovnih građanskih prava. Kasnije u doba republike decemviri se pored sporova o slobodi (*vindicationes in servitutum, vindicationes in libertatem*) počinju baviti slučajevima iz porodičnog, nasljednog i stvarnog prava.⁶⁷ Iako su imali status posebne magistrature, oni su po pravilima rimskog parničnog prava tretirani kao izabrani porotni sud. Iz razloga što su njih birale tributske skupštine, stranke nisu mogle utjecati na sastav ovog kolegijalnog organa. August je upotpunosti ukinuo decemviralni sud kao samostalni u uključio ga u djelovanje centumviralnog suda, a njihove nadležnosti prenio na *recuperatores*. Od tada decemviri predsjedavaju sekcijama centumviralnog suda.⁶⁸

3.3. Iudicum centumvirale

Naziv centumviri vodi porijeklo od riječi koja označava rimski broj 100 (*centum*) i riječi koja označava čovjeka (*vir*), što u prvu ruku slikovito objašnjava sastav ovoga suda, točnije broj sudaca. No, izvori nam pokazuju da broj članova centumviralnog suda varira od perioda do perioda. Festus nam tako govori da je centumvirski sud imao 105 članova,⁶⁹ a taj se broj dobija izborom po tri

Lex Valeria Horatia. Ovu skupštinu opisuje povjesničar Livije. On navodi da su tim zakonom *tribuni plebis, decemviri* i *aediles plebis* zaštićeni kao *sacrosanct* (nepovredivi, nedodirljivi). (Vidjeti više: Ž. Bujuklić, *Forum romanum*, 227.)

⁶³ Romac, *Rimsko pravo*, 402.

⁶⁴ Blagojević, *Građanski postupak u rimskom pravu*, 9.

⁶⁵ Okladna svota od 50 do 500 asa (ovisno o tome da li stvar vrijedila više ili manje od 1000 asa), u ovom konkretnom slučaju, dakle, kada se radi o slobodi građana okladna svota uvijek iznosi 50 asa. (Vidjeti više: A. Malenica/V. Cvetković-Đorđević, *Rimsko pravo, Instituti privatnog prava*, Novi Sad 2018, 41.)

⁶⁶ N. Mojović, *Rimsko pravo, Knjiga I, Istorija rimskog prava*, Pravni fakultet Univerziteta u Banjoj Luci, Banja Luka 2008, 68.

⁶⁷ Bujuklić, *Forum romanum*, 227-228.

⁶⁸ W. Smith, *Dictionary of Greek and Roman Antiquities*, Cambridge University Press, Cambridge 2013, 268.

⁶⁹ Blagojević navodi da ih je u doba Trajana bilo 180 (Blagojević, *Građanski postupak u rimskom*

člana iz 35 tribusa.⁷⁰ Kada se centumvirski sud javio kao stalni sudski organ, ne možemo pouzdano utvrditi. Francesca Bozza primjećuje da se u ranim izvorima o rimskoj republici ne pominju centumviri kao nezavisan sudski organ, niti ih pominje Zakonik XII ploča kada govori o sastavu rimskog sudstva.⁷¹ Centumvire ne spominje niti Plaut.⁷² Baš zato što ih ne pominje *Leges duodecim tabularum*, mnogi su romanisti smatrali da se centumviri ne javljaju u ranom periodu rimske republike. Neki autori su u tom pogledu oprezni i svoje sumnje izražavaju putem *argumentum ex silenzio* (tako Bozza),⁷³ odnosno, na činjenici da Zakonik XII ploča nigdje izravno ne spominje sastav rimskog suda.⁷⁴ S druge strane, pojedini autori smatraju da su centumviri novijeg datuma (tako Behrends i Blagojević).⁷⁵ Uvođenjem centumvira kao suda sa velikim broj članova, vjeruju autori, se pokušala spriječiti korpucija (teže je potkupiti 100 sudaca nego *iudex unus*-a).⁷⁶

Prije no što su stranke išle pred centumvirski sud, neophodno je bilo proći kroz fazu *in iure*, dakle, pred pretorom. U fazi *apud iudicem*, pred centumvirima, postupak se uvijek odvijao usmeno u formi legisakcionog postupka,⁷⁷ u formi *legis actio per sacramentum*.⁷⁸ Centumviri su uvijek radije rješavali slučajeve putem sacramentuma nego putem formularnog postupka. Mnogi su smatrali da je razlog tome što su centumviri vjerovali da je stari postupak „časniji“, no to nije bio razlog. Centumviri su rađe birali stari način iz razloga što ih priroda postupka nije tjerala da presudu donose u novčanom obliku, kao što je to bilo obavezno u formularnom postupku. Pretor nije davao upute centumvirima, jer

pravu, 9).

⁷⁰ W. Kunkel, *Untersuchungen zur Entwicklung des römischen Kriminalverfahrens in vorsullanischer Zeit*, München 1962, 118.

⁷¹ F. Bozza, *Sulla competenza de centumviri*, citirano prema J. M. Kelly, *Studies in the Civil Judicature of the Roman Republic*, Oxford 1976, 3.

⁷² Mojović, *Sudski postupak u rimskom pravu*, 65.

⁷³ Prema Kelly, *Studies in the Civil Judicature of the Roman Republic*, 5.

⁷⁴ Vidjeti više: A. Romac, *Izvori rimskog prava*, 17-33 i J. Danilović/O. Stanojević, *Tekstovi iz rimskog prava*, 29-39.

⁷⁵ Behrends smatra da su centumviri relativno kasnijeg datuma. Svoju opasku temelji na tome da je do 241. godine p. n. e. postojalo 33 tribusa, a ne 35. Tako da ako je broj sudaca bio 105, ne može se dobiti isti broj ako su se birala tri suca iz 33 tribusa, dobiva se 99 sudaca, (O. Behrends, *Die römische Geschworenengerichtsverfassung*, Göttingen 1970). Blagojević navodi da je centumvirski sud zvanično osnovan 137. godine p. n. e. kako bi se raspravio slučaj u vezi statusa konzula Hostilija Mancinusa, te od tada postoji kao stalni sud, sudeći u vijećima koji nose naziv *hastae*, pod predsjedništvom *praetor hastarius*-a, a kasnije i jednog od decemvira (Blagojević, *Građanski postupak u rimskom pravu*, 9).

⁷⁶ Mojović, *Sudski postupak u rimskom pravu*, 65.

⁷⁷ Bujukulić, *Forum romanum*, 179.

⁷⁸ Tako nam kaže Gaj (Gaius IV 31.).

je baš on, barem u početku, predsjedao sudskim vijećem. Sa donošenje *Lex Iulia de iudicis privatorum*, kada je suđenje uz pomoć pisane formule postalo obavezno, centumviri su i dalje svoje postupke rješavali po starom modelu. I ovdje vidimo postojanje *album iudicum*-a, liste sudaca sa koje je pretor odabirao članove suda, a njihov je mandat trajao godinu dana, dakle, kao i redovnim magistratima. Sporno pitanje među romanistima je to što su bile nadležnosti ovog suda. Po jednim on je rješavao pitanja naslijeđa, a po drugima bio je generalno zadužen za vindikacione sporove, pa i za sporove oko naslijeđa, no ta njegova nadležnost nije bila isključiva nego izborna.⁷⁹ Stranke su mogle ugovoriti da im u ovim sporovima sude ili *iudex unus* ili *arbiter*, a ako ne, onda centumviri. Vjeruje se da su vremenom centumviri postali nadležni za sve vindikacione sporove, pa i sporove o slobodi, a naročito nakon što su apsorbirali decemvire za Augustova doba. Po pravilu centumviri su sudili u četiri vijeća (*tribunalia, consilia*) razdvojena zastorima i drvenim pregradama. Kada su presuđivali u sporovima od izuzetnog značaja ta vijeća bi se spojila u jedno, a njime bi predsjedao kvestor (*questor*). U ranijem periodu tribunal je sudio na rimskom Forumu, a kasnije se preselio u *Basilica Iulia*, baziliku koju je počeo graditi Gaj Julije Cezar, a završio August. Mjesto zasjedanja suda je bilo podugnuto i označeno kopljem kao simbolom državnog suvereniteta (*hasta centumviralis*). Ukidanjem „suda desetorice“ (*decemviri litibus iudicandi*),⁸⁰ August je decemvire postavio na čelo pojedinih vijeća centumvirskog suda. Sudom je znao predsjedati i jedan poseban pretor, zvani prestor hastarius (*praetor hastarius*).⁸¹

Suđenje pred ovim sudom bilo je javno. Postoje svjedočastva da je suđenjima prisustvovao veliki broj ljudi. To je bila golema, i veoma bučna publika.⁸² Pored publike koja je bila tu iz znatiželje, bilo je i onih koji su plaćeni za tu priliku da svojim aplaudiranjem ili negodovanjem, odobravanjem ili zviždanje stvore povoljniju klimu prilikom suđenja za jednu od stranaka. Običan puk bio je veoma često privučen skandalima građana iz viših slojeva društva, do kojih bi veoma često dolazilo usljed rasprave. Centumviri su sudili, kako je Rim rastao kao grad, ali i kao država, u sve većem broju sporova. Plinije je jednom zapisao da je toliko zaposlen oko centumviralnih sporova da mu zadaju više muke nego zadovoljstva.⁸³ On nam je ostavio mnogo materijala putem kojega može vidjeti

⁷⁹ Pojedini izvori upućuju na zaključak da su u njihovu nadležnost povremeno spadala i neka krivična djela (*crimina*), učinjena unutar granica gradskog pomerijuma (*pomerium*). (Vidjeti više: L. B. Curzon, *Roman Law*, Macdonald and Evans Limited, 1981, 165, M. Koortbojian, *Crossing the Pomerium*, Princeton University Press, Princeton, 2020

⁸⁰ Svet. Aug. 36; Pomp. D. 1.2.2.29.

⁸¹ Plinius Epist. 5.9.5.

⁸² Quintilius Inst. orat. 10.5.6; 12.5.6.

⁸³ Plinius Epist. 2.14.1.

atmosferu tijekom suđenja, vrste sporova, stranke i mnogo toga drugog.⁸⁴ Najveći broj slučajeva koji su dolazili pred centumvirski sud bili su sporovi oko prava na naslijeđe, a vrijednost sporova nije bila manja od 100.000 sestercija.⁸⁵

3.4. *Questiones perpetuae*

U vrijeme kasne republike formiraju se i specijalni sudovi kao izvanredni sudovi za krivična djela protiv države. Oni nisu formirani da bi trajali, nego od situacije do situacije, kada je u zločinima protiv države učestvovao veliki broj ljudi. Godine 207. p. n. e. Senat je uveo poseban postupak zvan *questio extraordinaria* kako bi se ispitalo ponašanje rimskih saveznika na Apeninskom poluotoku poslije Drugog punskog rata.⁸⁶ U II stoljeću p. n. e. ovakvi sudovi su postajali sve češći, te su se uobičajili.⁸⁷ Dostupni nam izvori govore da su ovi sudovi formirani i na osnovu plebiscita povodom veoma osjetljivih pitanja u koja su bili uključeni bivši konzuli i pretori.⁸⁸

Zloupotreba službenog položaja radi osobnog bogaćenja bio je čest slučaj u posljednja dva stoljeća republike. To je bio razlog donošenja Lex Calpurnia de *repentudis* iz 149. godine p. n. e. ustanovio je poseban porotni sud nazvan *questio ad repentudis* kojem je predsjedao praetor peregrinus, a bio je nadležan za slučajeve iznuđivanja i otimanja koje su činili državni dužnosnici (prevažodno upravitelji provincija) dok su bili na funkciji. Cilj suda je bio nadoknada štete stanovnicima koju su pretrpjeli protupravnim radom državnih tijela, dok je kažnjavanje počiteljelja bio cilj sekundarnog karaktera.⁸⁹ Činjenje nečasnih

⁸⁴ U svojim se tekstovima Plinije veoma često i hvalio, a naročito je bio ponosan na svoju odbranu pred sudom kada je zastupao jednu ženu čije je nasljedno pravo bilo ugroženo time što ju je osamdesetogodišnji otac razbaštinio uselivši maćehu u njihovu kuću (Plinius Epist. 6.33.3-4.). Plinije je tako jednom priliko pružio uvid u društvene odnose koji su tada vladali opisujući jedno veliko suđenje (gdje je zasjedalo 180 sudaca). Na tom suđenju nije bilo slobodnih klupa, a galerija je bila puna znatiželjnih posmatrača. Ovdje pravi digresiju navodeći da se plaćena publika šetala od suđenja do suđenja (što nije bilo teško jer se sve odvijalo u bazilici). On kaže da ukoliko netko prolazi pored bazilika nije imao potrebe da ulazi, jer ukoliko je želio da sazna tko je najgore prošao, sve što je trebao učiniti jeste načuliti uši i čuti kome se najviše aplaudira i kome se najviše odobrava (Plinius Epist. 2.14.8.).

⁸⁵ Vidjeti više: A. Adam, *Roman Antiquities*, J. P. Lippincott and Co., Philadelphia 1872, 100-101 i 130.

⁸⁶ Mojović, *Sudski postupak u rimskom pravu*, 172.

⁸⁷ Pojedini rimski autori navode da su oni ustanovljavani putem *senatus consulta* kao *ad hoc* sudovi kojima je predsjedao konzul, a odlučivali su o pitanjima naročite političke prirode (tako prema Liv. 39, 14-18, Cic. *Brut.* 25, 85 i Sall. *Iug.* 31, 7).

⁸⁸ U tim slučajevima bivši konzuli i pretori su nerijetko optuživani za zloupotrebu položaja (prema Mojović, *Sudski postupak u rimskom pravu*, 173).

⁸⁹ Nakon toga više je zakona ustanovilo *questions perpetuae* koji sude za izbornu korupciju ili

djela od strane izabranih dužnosnika dovelo je do prijezira javnosti. U kasnijoj republici Ciceron je otvoreno istupao protiv njih i navodi da „niti jedna mana nije ružnije nego pohlepa, lakomislenost istaknutih ljudi, naročito onih koji upravljaju državom... Iskoristiti državu u svoje svrhe, ne samo da je sramno, nego zločin i pokvarenost koja dovodi do propasti države bez obzira na to koliko je bogata.“⁹⁰

Za vrijeme Gaja Grakha, tribun Markus Acilije Glabrio predložio je zakon *Lex Acilia repentudarum* kojim je pojačano pitanje odgovornosti magistrata za bezrazložno bogaćenje i iznuđivanje. Prema nekim autorima sa *Lex Acilia repentudarum* je stvoren prvi stalni porotni sud koji je bio nadležan za suđenje rimskim magistratima za djela zlopotrebe položaja.⁹¹ Vjeruje se da je i ovim zakonom promijenjena pravna priroda *actio repentundarum*, jer je od građanskopravne tužbe, dobila krivičnopravni karakter (išla je in duplum na vrijednost otetih stvari i novca u korist državne blagajne).⁹²

Questiones perpetuae, što i po nazivu zaključujemo, nije bio opći krivični sud. Neki smatraju da je stvoren sami radi potpunije zaštite nobiliteta (tako npr. Puhan, Blagojević). No, pokazao se korisnim u zaštiti javnog interesa. U početku nije imao stalnog predsjednika, ali je, vremenom, predsjedanje preuzeo magistrat nazivan *iudex questionis*. Ova privremena magistratura je stvorena kako bi se pretor rasteretio, jer je u većini bio zauzeti drugim postupcima. *Iudex questionis* se starao o provođenju krivičnog postupka, a njegovu nam je dužnost najbolje objasnio Ciceron, koji navodi: „dužnost je tužitelja da dokazuje zločine, branitelja da ih negira i odbija, svjedok treba reći što zna i što je čuo, a predsjednik kvestija treba sve njih držati u granicama vršenja vlastitih zadataka.“⁹³

3.5. Vojni sudovi

Ustanovljavanjem profesionalne vojne sile u Rimu u I stoljeću p. n. e., profesionalni vojnici počinju uživati poseban položaj, te se u različitim pravnim granama počinju stvarati posebna pravila. Suzbijanje nediscipline i borba protiv izbjegavanja vojnih obveza dovele su do stvaranja specijalnih vojnih prijestupa, ali i tijela koja su izricala sankcije profesionalnim vojnicima. Svoj vrhunac ova

razne oblike zlopotreba (*ambitus*). Lica osuđena za *ambitus* ne bi mogla biti kandidati na izborima minimalno deset godina (prema *Lex Cornelia Baebia* iz 181. godine p. n. e. i *Lex Cornelia Fulvia* iz 159. godine p. n. e. kojom su ustanovljene kapitalne kazne za ova djela).

⁹⁰ M. T. Cicero, *De officiis*, William Heinemann, London 2013,

⁹¹ Tako npr. smatraju Bujuklić (vid. Bujuklić, *Forum Romanum*, 446-447), Jaramaz Rakušić (vid. I. Jaramaz Rakušić, *Kaznenopravni sustav u antičkom Rimu*, Hrvatsko udruženje za kaznenu znanost i praksu, Zagreb 2003, 90) i Mojović (vid. N. Mojović, “Elementi demokratije u rimskoj republici”, *Godišnjak Pravnog fakulteta u Banjoj Luci*, 27-28/2006, 95-120).

⁹² C. G. Bruns, *Fontes iuris romani antiqui*, Friguri in Brisgavia, 1887, 55-73.

⁹³ Blagojević, *Građanski postupak u rimskom pravu*, 82.

pravila su doživjela u vrijeme carstva, a za najbolji izvor smatra se knjiga „O vojnim poslovima“ autora od Arija Menandera, pravnik iz II i III stoljeća, koja je uključena u titulus XVI knjige 49 Digesta. Tu možemo uočiti daje poseban sud sudio u posebnom postupku vojnim licima u slučajevima izdaje, a posebna vrsta izdaje jeste prelazak na stranu neprijatelja (za ove dvije vrste se lice kažnjavalo vješanjem ili spaljivanjem na lomači, prema D. 49, 16, 4, 10 i D. 48, 19, 3, 6), izbjegavanja vojne dužnosti (D. 49, 16, 4, 10), stupanje na vojnu dužnost putem obmane (kada bi se rob izjasnio da je slobodan čovjek, prema D. 49, 16, 2, 1), samovoljni odlazak iz vojske (dezerterstvo), pobuna i neizvršenje naredbe (D. 49, 16, 3), uvreda pretpostavljenog (D. 49, 16, 8), gubljenje oružja (D. 49, 16, 13, 3), pokušaj samoubojstva (D. 49, 16, 58, 12).⁹⁴

Što se kazni koje su izricane vojnicima tiče, pored općih kazni (izuzev bacanja divljim zvjerima u cirkusu i rada u rudnicima, prema D. 49, 16, 3, 10), primjenjivane su i posebne (opterećenje dodatnim obvezama, degradacija, nečasni otpust iz vojske...⁹⁵ Interesantno je to što veterani imaju pravo zahtjevati izricanje posebnih kazni za vojnike (prema D. 49, 16, 3).

3.6. Sudovi u provincijama

Područja izvan Italije dobijaju naziv provincije⁹⁶ (*provinciae*), jer su se na njih protezale nadležnosti rimskih magistrata, konzula ili pretora.⁹⁷ Provincijama su upravljali *rector provinciae*⁹⁸, a koji su bili postavljeni u početku od strane Senata (u doba republike), a poslije i od samog cara. Najvažnija dužnost upravnika provincije bila je da dijeli pravdu, odnosno, da bude vrhovni sudac. Rimski je provincijska administracija apsolutna. Uprava u rimskim provincijama je nazivana ne „upravom zakona (*lex*) već upravom *imperiuma*“,⁹⁹ što bi značilo da je riječ onoga tko ima *imperium* u svojim rukama za stanovnike provincije zakon. Provincije su, još u doba republike, bila središta militarističkog apsolutizma rijetko kompatibilnog sa vlastima u Rimu. Za razliku od sudova u samome Rimu, sudovi u provincijama su veoma često pribjegavali inkvizitornom postupku. Upravitelji provincija bi prije početka postupka sastavljali *consilium* koji bi ih savjetovao

⁹⁴ Vidjeti više: S. E. Phang, *Roman Military Service: Ideologies of Discipline in the Late Republic and Early Principate*, Cambridge University Press, Cambridge 2008, 135-149.

⁹⁵ Blagojević, *Građanski postupak u rimskom pravu*, 74.

⁹⁶ U početku se riječ *provincia* vezivala za ovlaštenje rimskog magistrata koje podrazumjeva i pravo da upravlja datom oblašću, ali vremenom dobija značenje teritorija izvan Italije pod rimskim suverenitetom.

⁹⁷ Mojović, *Rimsko pravo, Knjiga I, Istorija rimskog prava*, 56.

⁹⁸ *Rector provinciae* je bio generični naziv, a sami su upravnici nosili različite titule.

⁹⁹ A. H. J. Greendigre, *The Legal Procedure of Cicero's Time*, Clarendon Press, Oxford 1901, 410 i 428.

kakvu presudu donijeti. Gotovo po pravilu taj bi *consilium* bio sastavljen od vojnih dužnosnika, rijetko kad od pravnih stručnjaka (kao što je to, recimo, bilo u Rimu),¹⁰⁰ te je to vjerojatno jedan od razloga izricanja „drakonskih“ kazni. *Rector provinciae* je imao pravo izricanja najtežih kazni, a pred njim su se najčešće pojavljivali najteži slučajevi. Žalbe na presude provincijskog upravnika morale su se podnositi pretoru urbanusu ili izravno imperatoru. Ovo je bio dugotrajan i skup proces, te su se stranke najčešće zadovoljavale presudama upravitelja provincija. U doba republike provincijske upravne je isključivo imenovao Senat. Shodno tome da su provincije uživale poseban upravni status, možemo kazati da je upravitelj provincije bio jedna vrsta stalnog suda.¹⁰¹

4. Rimsko krivično sudstvo

Crimina ili *crimen* je bio izraz koji su Rimljani upotrebljavali kada bi željeli opisati prekršaj kojim se vrijeđa javni interes (*delicta publica, crimina publica*).¹⁰² To je činjeno kako bi se razlikovali od *delicta privata*. Za razliku od privatnih delikata, gdje rimska država nije intervenirala svojim monopolom fizičke prinude, javni delikti su to zahtjevali. Općepoznata je stvar da dobar dio napada na ličnost ne predstavlja delikt privatnog prava (kao što je ubojstvo, tjelesna ozljeda, krađa, uvreda *etc.*), nego se smatraju za krivična djela. Na svom početku, rimsko pravo nije poznavalo mnogo krivičnih djela. I sam Zakon XII ploča je po tome škrt. On govori o ubojstvu *pater familias*-a, izdaji, bacanju čini na tuđe usjeve, pjevanju magijskih pjesama netkome (zване „mačje serenade“).¹⁰³ Kasnije, kako se društvo raslo i razvijalo, rastao je i broj krivičnih djela, ali je i došlo do razvitka krivičnog postupka.

Većina krivičnih djela je na samom početku imala privatni karakter. Vremenom djela kao što su teška tjelesna povreda, preoravanje međa, *servus corruptus*,¹⁰⁴ podmećanje požara počinju vrijeđati javni interes i zahtjeva se reakcija države. Kasnije je u republici to dobila i *crimen laesae maiestatis*, odnosno teška uvreda dostojanstva rimskog naroda. Tijekom principata ovo djelo mijenja svoju suštinu i pretvara se u krivično djelo protiv ličnosti princepsa.¹⁰⁵

¹⁰⁰ E. J. Urch, Procedure in the Courts of the Roman Provincial Governor's, *The Classical Journal*, 2/1929, 94.

¹⁰¹ J. T. B. von Linde, Zeitschrift für Zivilrecht und Prozess, Ferbersche Universitätsbuchhandlung, Giessen 1850, 239.

¹⁰² Berger, *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*, 418.

¹⁰³ Plessis/Ando/Tuori, *The Oxford Handbook of Roman Law and Society*, 314 i 318, Riggsby, Roman Law and the Legal World of the Romans, 196 i Berger, *Encyclopedic Dictionary of the Roman Law*, 418.

¹⁰⁴ Berger, *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*, 345 i 705.

¹⁰⁵ Stanojević, *Rimsko pravo, X izdanje*, 176.

Sudski organ u rimskom krivičnom postupku za vrijeme kraljevstva bili su *rex* i rimski narod. U najranijem periodu razvoja država i religija bili su izrazito povezani, te je krivični postupak imao sakralni karakter (odvajanje religije i države dogodilo se tek u doba republike). *Rex*, kao organ sakralnog pravosuđa, nije imao velike ovlasti. Smatra se da je on isključivo predsjedao gentilnom skupštinom, jer je kao prevashodno vjerski lider u ime rimskog naroda propitivao volju bogova i na osnovu toga istraži nevinost opruženog lica.¹⁰⁶ Pravu je vlast u sakralnom krivičnom postupku imala skupština gentila, te je ona donosila presudu koju je *rex* morao provesti.¹⁰⁷ Dakle, može se zaključiti da je forma sakralnog krivičnog postupka bila slična zasjedanju skupštine.¹⁰⁸

Kanije, u republici, krivično sudstvo prelazi, zbog svog značaja, u ruke magistrata (i u izuzetnim slučajevim skupština).¹⁰⁹ Postupak je u vrijeme republike pokretao oštećeni, odnosno njegova porodica ili čak sam magistrat. Ovo je pravo omogućeno velikim promjenama krivičnog postupka donošenjem *Lex Calpurnia de repetundis*, donijetog na prijedlog Kalpurnija Pizona 149. godine p. n. e. *Lex Calpurnia* je predviđao *actio popularis*, to jest, omogućio je pokretanje postupka svim građanima koji smatraju da je povrijeđen javni interes.¹¹⁰ Magistrati u izuzetnim slučajevima počinju suditi za krivice nakon formiranja stalnih porotnih sudova (sa *Lex Calpurni*) koji bi odlučivali u krivičnim stvarima.¹¹¹ Porotni su sudovi birani kockom sa spiska od nekoliko stotina ljudi, prevashodno od senatora, a vrijeme braće Grakh upisani su i ekvestri.¹¹² Za vrijeme Suline diktature¹¹³ aristokracija je senatorima vratila isključivo pravo

¹⁰⁶ Blagojević, *Građanski postupak u rimskom pravu*, 72.

¹⁰⁷ Nakon donesene presude okrivljeni bi postao *homo sacer*, odnosno bio bi posvećen bogovima (ukoliko je izrečena kapitalna kazna), a ako je nije bila izrečena smrta kazna postao bi *piaculum*, to jest, morao bi se izmiriti sa bogovima. Pri izvršenju kapitalne kazne pjevala se *horrendum carmen* – strašna pjesma, prilikom ispraćanja osuđenika na gubilište (prema tome vidjeti više: A. A. Schiller, *Roman Law: Mechanism of Development*, Mouton Publisher, New York 1978, 193).

¹⁰⁸ Tako npr. I. Puhan i I. S. Pereterski prema Blagojević, *Građanski postupak u rimskom pravu*, 76.

¹⁰⁹ Npr. osuđeni na smrt se mogao žaliti *comitita centuriata* (što se nazivalo *provocation ad populum*, obraćanje narodu), onaj koji bi se na svoju kaznu žalio rimskom narodu, i ovaj ga za istu oslobodi, više presuda nije mogla biti preinačena. Ovakvo pravo nije bilo moguće za vrijeme diktature ili ako je presudu donio vojni zapovjednik. O ovome je u doba carstva odlučivao vladar (Vidjeti više: Mojović, *Sudski postupak u rimskom pravu*, 171).

¹¹⁰ Berger, *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*, 675.

¹¹¹ Od tada magistrati su mogli suditi u krivičnom postupku samo za slučaj rata.

¹¹² Prema tome vid. E. Gabba, *Esercite de Societa Nella Tarda e Repubblica Romana*, University of California Press, Berkeley – Los Angeles 1976, 91.

¹¹³ Sula je donošenjem *Leges Corneliae* o uvredama, o ubojstvima i trovačima, o prevarama uveo I nova krivična djela.

da sude u krivičnim predmetima, no poslije u principatu su ponovno uvedeni ekvestri. Porotni krivični sudovi su brojali do stotinu ljudi, a tuženi i tužitelj su mogli isključiti određeni broj porotnika (vid. *recuperatores*).

U doba principata dolazi do naglih promjena u društvenim tokovima. To se odrazilo i na rimsko krivično pravosuđe. Stvorena je posve nova organizacija krivičnih sudova. Istina, još uvijek su postojali neki ostaci iz perioda kasne republike, ali primat preuzimaju novoformirana sudska tijela: konzularno-senatski krivični sud i princepsove redovne krivične sudove. Sudove je po dolasku na vlast oformio August na osnovu svoga *imperiuma*.¹¹⁴ Ova novina nije bila značajno utjecajna na Rim, pošto je Senat već ranio znao biti savjetodavno tijelo u krivičnim stvarima, a konzuli su ovu ovlast, načelno, oduvijek imali.¹¹⁵ Konzularno-senatski krivični sud je s vremena na vrijeme pretresao pojedine slučajeve od naročitog značaja za državu, ili pak zbog ličnosti delinkventa (npr. pripadnik je senatskog staleža). Vremenom je ovaj sud preuzeo suđene senatorima u svim slučajevima. Kako je položaj Augusta rastao, njegovi stalni sudovi prevagnuli su u pogledi juristikcije u odnosu na konzularno-senatski sud koji je nadalje sudio samo senatorima za njihove delikte. Čak je i sam August mogao preuzeti odlučivanje u slučajevima koji su njemu bili interesantni. On se nije morao pridržavati pravila krivičnog postupka, i veoma je često sudio po svojoj volji. Princeps je nerijetko i sazivao poseban *consilium* koji bi ga savjetovao kako da presudi određenom slučaju. Iz tog *consiliuma* je izrastao dvorski sud – *vice principis* kome je predsjedavao *praefectus praetorio*.¹¹⁶ Kasnije su i osnovani sudovi za suđenje posebnih krivičnih djela (*parridium*, za suđenje ubojicama patrisfamilijasa, *veneficii*, za suđenje trovačima i *siccarii*, za suđenje ubojicama iz zasjede).¹¹⁷

Za posljednje razdoblje života rimske države bilo je istaknuto birokratsko i hijerarhijsko uređenje državnog aparata na čijem čelu se nalazio imperator. Hijerarhijska državna uprava bila je ekvivalent pravosudnom aparatu (vid. Rimsko sudstvo u doba carstva). U prvoj instanci sudili su guverneri provincija, u drugoj guverneri dijaceza, administrativnih jedinica sastavljenih od više provincija (u važnijim i izuzetnim slučajevima mogli su suditi u prvoj instanci). U krivičnim je stvarima mogao u prvoj i drugoj instanci suditi i *praefectus praetorio* kao najviši administrativni službenik carstva, a protiv njegovih presuda apelacija nije bila moguća.

Kazne koje su sudovi izricali za krivična djela bile su različite, te su svoj

¹¹⁴ *Princeps legibus solutus est et quidquid principi placuit legis habet vigorem*. August je sam odlučivao koji će slučajevi ići pred njegove sudove (prema Blagojević, *Građanski postupak u rimskom pravu*, 86).

¹¹⁵ Stanojević, *Rimsko pravo*, X izdanje, 178.

¹¹⁶ Vidjeti više: Blagojević, *Građanski postupak u rimskom pravu*, 86.

¹¹⁷ Berger, *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*, 706 i 760.

karakter mijenjale u odnosu na historijsko razdoblje. U kraljevini česta kazna je bila *aque et ignis interdictio* („zabrane upotrebe vode i vatre“, progonstvo), batinjanje i smrtna kazna. Kasnije, u republici, spisak kazni je obogaćen sa *poenae capitalis*,¹¹⁸ kazne lišenja nekih prava¹¹⁹ i *poenae pecuniarie* (novčane, imovinske kazne).¹²⁰

5. Zaključak

Zanimljivo je pratiti razvitak rimskoga sudstva. Od njegovih prvih koraka za vrijeme sedam kraljeva, preko republike, pa sve do utemeljavanja organiziranog državnog pravosudnog sistema u doba carstva. Sastav i postojanje rimskih sudova kroz različite periode, ali i način sudovanja, nam govori o društvenim odnosima, te razumjevanja sistema pravičnosti u jedne velike civilizacije. Analizirajući rimski sudski postupka možemo uočiti da je na njegov razvitak bio uslovljen mnoštvom faktora u zavisnosti od vremenskog razdoblja rimske državnosti. To je nopobitno utjecalo i na samu organizaciju rimskih sudova. Prije svega to je mjesto na kome se sudilo, zatim vrijeme (*dies fasti*), ispitivanje slučajeva od strane posebnih sudskih kolegija (*recuperatori*, *decemviri*, *centumviri*), javno izricanje presude, pretorska promulgacija i mnogo toga još. Svi ti faktori obličavali su ne samo rimsko procesno pravo, nego i rimski život općenito. Historijski značaj izučavanja razvoja rimskog sudstva je velik, iako se mali broj autora bavi ovom temom. Ipak, načela na kojima su građeni rimski sudovi imaju naročiti značaj i zaslužuju posebnu pažnju kao što je pravo tuženog na odbranu, mali broj kapitalnih kazni i kazni sakaćenja, donošenje odluke putem porotnog suda i tome slično. Dakle, nešto što ne vidimo u drugim antičkim kulturama.

Valja još napomenuti da je represivna politika države bila vrlo ograničena (što opet ne vidimo kod drugih antičnih društava), jer je vlast izricanje kazne, ne samo nad robovima, nego i nad članovima porodice imao *pater familias*, čiji je autoritet garantirala država. Daljom analizom razvitka rimskog sudstva zaključujemo da je veoma brzo raskinulo vezu sa religijskim elementima, svoj demokratski vrhunac doživjelo za vrijeme republike, a u doba principata dolazi do

¹¹⁸ Najčešće smrtna kazna, ali je obuhvaćala i gubitak satusa slobodnog čovjeka (*capitis deminutio maxima*). To je bio slučaj npr. sa ženom koja ima aferu sa robom, za slobodnog čovjeka koji dopusti da ga se proda kao roba i sl.

¹¹⁹ Rimljani su jako rijetko koristili kaznu lišenja slobode (kaznu zatvora), određeni prijestupe povlači infamiju (*infamia*) osuđenog. Takva lica ne mogu vršiti javne dužnosti, zastupati drugog na sudu, uzimati u zakup državnu imovinu i sl. Zatim, lice je moglo biti osuđeno na prinudni rad u rudniku na brodu itd... U rijetkim slučajevima ova kazna može povući degradaciju lica iz reda slobodnih u roba (Blagojević, *Građanski postupak u rimskom pravu*, 66).

¹²⁰ Najznačajnije su dakako imovinske kazne, koje su rimski pravosudski organi nerijetko izricali. U njih spadaju konfiskacija imovine, raznorazne globe, oduzimanje predmeta koje su korištene za protupravno djelo itd. (Vidjeti više: Stanojević, *Rimsko pravo, X izdanje*, 177).

izražaja konzervativna priroda samog princepsa, koji je pod krinkom restauracije republikanskih institucija proširio ovlasti sudova koja se bave djelima protiv države i ustanovio nove izvanredne sudove, ali i sudske procese. Uzmemo li to u obzir, sa provom možemo reći da su u to doba udareni temelji kognicionog načina sudovanja, ali i kasnijoj birokratskoj organizaciji sudstva do koje je došlo koncentracijom apsolutine moći u liku imperatora.

PERMANENT STATE COURTS IN ROMAN LAW

Abstract

One of the most important functions of any state is judiciary. Even the old peoples realized that it was not enough to prescribe rules of conduct in the form of imperative and prohibitory norms. It was also necessary to organize appropriate state bodies, but also to anticipate the procedure that would be used in the event of a dispute between citizens. In ancient times, the Romans were the leaders in this process. First of all, the development of Roman civil proceedings begins with the emergence of an orderly Roman state in order to limit the use of self-help, that is, the exercise of rights by the use of one's own power. The litigants who were in trial were laymen, ordinary Roman citizens. It was considered to be the duty of every free Roman to be an *iudex privatus*, and these civic duties could only be released in exceptional cases. The demands of the times were such that it required the existence of permanent bodies that would share justice in certain litigation. In this role, we see recuperators, *decemviri litibus iudicandis* and *iudicum centumvirale*, as well as judicial authorities in the Roman provinces and special types of courts that developed during the late empire.

Keywords: *judiciary organization, recuperatores, decemviri, centumvir court*